

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд на ас. Ваня Рачева на тема

„Покровителство, автономия, суверенитет – политическата култура на възрожденския елит от първата половина на XIX век“

за присъждане на образователната и научна степен „ДОКТОР“

Рецензент: проф. д-р Надя Манолова-Николова

Обширна и трудна за изследване, проблематиката относно формирането на модерното българско общество включва редица въпроси, сред които особено важни са тези за политическото му израстване през XIX век. В. Рачева е избрала безспорно дисертационна тема, която е част от историята на създаването на политическата култура на българския елит от първата половина на века. Като отчита специфичността на изворите, с които днес разполага историческата наука, особеностите на изследвания период, дисертантката проследява усвояването и прилагането на основни понятия в сферата на политическото мислене. Покровителство, автономия и суверенитет – това са основни понятия в конструирането на идеи и политически планове за промяна на статута на българите в Османската империя през първите десетилетия на бурния XIX век.

Дисертацията съдържа увод, две глави, като първа глава е със заглавие „Проекти на българската емиграция във Влахия за руско покровителство и българска автономия до Одринския мир (1829)“, а втората – „Политическа култура на българския възрожденски елит и проекти за самостоятелност от началото на Танзимата до средата на 40-те години на XIX век“; заключение и библиография, общо 320 страници.

Уводът въвежда в особеностите на избрания подход от дисертантката към формулираната тема и основните ѝ задачи. Характеризира понятията, с които работи – елит, покровителство, автономия, суверенитет, политическа култура през прочитана на значителна социологическа и политологическа литература. Изтъква невъзможността да бъдат изследвани всички идеи и проекти за автономия от първата половина на XIX в., а само на отделни „казуси“, през които да се открият най-важните процеси на политическо съзряване на българския елит (до с.14). В. Рачева доказва необходимостта паралелно да се изучават вижданията и респ. биографиите на политически ангажираните лица, много често недостатъчно познати и недобре разбирани в нашата съвременност. Подчертава още необходимостта от проучване на руския политически фактор, определено силен в разглежданите десетилетия, както и значението на сръбската политика по това време. Напълно обосновано определя границите на изследването, от първото десетилетие на XIX в. до края на 40-те и началото на 50-те години на века (с. 15 – 16).

Поясняват се проблемите с вида, обема и достъпността на източниците, чрез които се изгражда дисертацията. Открито се коментира невъзможността да се

използват нови документи за този период от руските архиви, чиято недостъпност е направо стряскаща, на фона на дигитализацията и отварянето на архивите в европейските държави. Прави много добро впечатление положените усилия от страна на В. Рачева да събере и анализира информация от голяма база публикувани източници и корпуси с документи на български, сръбски, руски и полски език. Нещо повече – направени са, макар частични, сверявания на оригиналите с въведените в научната практика преводи. Тъй като използваната литература в дисертацията е значителна и доста често коментирана в съответните глави, то в увода не е направен историографски преглед. Изтъкнати са обаче най-важните автори, чиито приноси в миналото и днес дават възможност да се навлиза по-цялостно, фактологично и аналитично в разработването на проблемите за политическата култура на възрожденските българи от първата половина на XIX в.

Първата глава „Проекти на българската емиграция във Влахия за руско покровителство и българска автономия до Одринския мир (1829)“ съдържа три основни компонента: дипломатическата мисия на Ив. Замбин и Ат. Некович; политическата дейност на С. Врачански и тази на фамилията Нековичи през 20-те години на XIX в. Своеобразното въведение в първата глава разгръща въпроса за руската политическа доктрина в началото на века и сложната обстановка в Европа. Време, когато се появяват най-различни политически субекти, с трайни следи в теорията и практиката на международните отношения и по-късно влияещи върху балканските и върху българския елити.

Дипломатическата мисия на Иван Замбин и Атанас Некович е критично анализирана през откъслечни документални сведения, които обаче са съпоставени и внимателно проследени. Какви са целите на мисията, как започва тя и какво постига – отговорите на тези въпроси се разполагат в няколко други обширни и засичащи се проблематики: за лицата, с които са свързани двамата българи в Русия; промените в руската политика по време на войната 1806 – 1812 г., въвличането на С. Врачански в мисията и др. Ще подчертая верния извод на В. Рачева (с. 59), че в хода на тези събития българите, участващи в тях, създават ценен социален опит и осъзнават, че руското покровителство не се разпростира върху тях. Натрупването на практически опит се обвързва с теоретичните усилия на Софроний да „въведе“ политическа терминология в българския език, чрез превода на *Театрон политикон или Гражданское позорище* на Ам. Марлиан (с. 65 – 69).

Вторият компонент от първа глава е посветен на важен въпрос от биографията на С. Врачански, а именно изразстването му като политик в последните години от неговия живот. При все огромната литература посветена на възрожденеца, В. Рачева прибавя към нея нови детайли за онези фактори и личности, които водят до политическото му активизиране след 1803 г. Те са свързани с изясняване ролята на румънски аристократични фамилии, представители на фанариотското съсловие, на руските главнокомандващи и на окупационните власти във Влахия и др. Новаторски, по мое мнение, е подходът на дисертантката още към анализа и оценките за известната *Записка* на С. Врачански от май 1811 г. Документът не се разглежда сам за себе си, а е

свързан с редица събития от същата година – проблемите на българските изселници, руската политика към тях, личните интереси на елита и пр. Логични са изводите за това че, голямата политическа активност на Софроний е предизвиката от ситуацията през 1811 г., контактите с Антон Коронели и силовото изселване на българите в степите на Южна Русия.

Изграждането на третия компонент от първа глава е тясно свързано с анализа от предходните. В. Рачева се спира върху подробностите от биографиите на двамата Некович – Атанас и Александър, тъй като има много неясноти в тяхната дейност. Разглежда две основни тези за акцията им през 1819 г. в Цариград (с. 131). Защитено е разбирането, че опитите за „автономия“ са всъщност до голяма степен определени от оформящата се руска политика към българските християни и към Османската империя от 20-те години на века. Струва ми се, че недостатъчно ясно е към коя от двете тези клони позицията на автора на дисертацията (с. 137). Анализирана е и дейността на Ал. Некович по време на войната 1828 – 1829 г., доколкото публикуваните документи позволяват това. Намирам за напълно приемливо усъмняването в тезата на Конобеев, и мнението на Рачева, че действията от юли – август 1828 г. не могат да се свържат с въоръжената борба на български отряди (с. 149 – 150).

В края на първа глава В. Рачева се е спряла на акцията на М. Герман пак от юли 1828 г. Това е сполучливо сравнение с опитите на българите да постигнат промяна в статута си, но не отменя необходимостта от по-голямо обобщение като край на тази част от дисертацията. В смисъл какъв е резултатът в сферата на политическата култура на елита ни, затвърждават ли основни понятия и връзки в този период?

Като цяло оценявам следните приноси в първата глава: критичното препрочитане на изворите и историографията за политическите опити на българите по време на Руско-турската война 1806 – 1812 г.; открояване на взаимосвързаността между формирането на българското модерно политическо мислене и руския фактор на Балканите; изясняване на детайли от дейността на С. Врачански на фамилия Нековичи през 20-те години, но с извеждане на нови, нерешени, поради оскъдността на документите, въпроси около тази дейност;

Втората глава „Политическа култура на българския възрожденски елит и проекти за самостоятелност от началото на Танзимата до средата на 40-те години на XIX век“ съдържа също три основни части: проектът за *Българско княжество* в Добруджа от 1831 г.; Велчовата завера от 1835 г. и дейността на Н. Хилендарски през 40-те години на XIX в. В началото на главата са повторени направени вече уговорки (бел. 277 и 278), което утежнява текста.

В своеобразното предисловие към трите части на главата се проследяват промените в политиката на Високата порта, на Русия, Франция и Англия към империята през 30-40-те години, необходим фон за изясняване на идейното съзряване на българския политически елит. Проектът за *Българско княжество* от 1831 г. е изследван в детайли от неосъществената руска идея до българското предложение за *самостойно княжество*. Изяснена е ролята на широк кръг от лица, ангажирани с

идеята. С оглед целите на дисертацията оценявам като много добър текста (1.3.), с който В. Рачева прави опит да възстанови представите на инициаторите за устройството на проектираната българска област. Логични са и приемливи изведените от нея причини, поради които проектът остава само като такъв.

Вторият компонент от втората глава засяга въпроса за реформите в Османската империя през 30-те години, връзката им с промените в съседните страни и развоя на българската политическа еманципация. Тук като „казус“ е избрана Велчовата завера от 1835 г., разгледана през оптиката на различни автори и документални, сравнително късни, свидетелства. Приемам виждането, че в историографията значението на това събитие е хиперболизирано, но по мое мнение текстът трябва да бъде доработен с по-ясна позиция на автора за причините, породили събитието, за да се обясни жестокостта, с която, във време на реформи, властта се разправя с участниците в заверата. Необходимостта от доработка се отнася и до параграфа 2.2 Нови примери – нови понятия – нови идеи (до с. 224). Тук много факти и събития се смесват, без да бъде изведена една определена линия, ясно свързана със заглавието на дисертацията.

Третата част от втора глава е посветена на политическата дейност на Н. Хиленрадски (Бозвели) през 40-те години на XIX в. Разглеждането ѝ става успоредно с огледа на цялостната ситуация в империята през 1844 – 1845 г., свързана с реформите, с действията на ред представители на османския елит, на Ил. Макариополски, на М. Чайковски и други политически лица. Изказаната теза, че представените искания на Н. Бозвели през 1844 г. далече надхвърлят църковния въпрос е добре аргументирана. Що се отнася до тезата, че действията на руския посланик Титов и на лицата, свързани с руската политика са „вкарали“ част от исканията в рамките на църковния въпрос, а другите, с които фактически се цели придобиване на българска самостоятелност, са изоставени, то мисля, че трябва още доказателства. Струва ми се, че това е по-скоро стечение на обстоятелствата, ловко използвани от руската дипломация, защото, както В. Рачева признава, не е имало друг начин да се реагира институционално на българските искания от меморандума на Бозвели. Текстът на третата част в много отношения, фактологически с анализ и изводи, има приносен характер за разбирането на Н. Бозвели като политически деец на епохата. Отбелязвам само, че липсва важния елемент в неговата характеристика – дълбоката му религиозност, която често се заменя с определението наивност, с което не мога да се съглася.

Като цяло във втората глава оценявам следните приноси: изясняване, доколкото е възможно при съществуващата изворова база, проектите за българска самостоятелност от 1819, 1828, 1831, 1844 – 1845 г.; предложена е, макар в щрихи, нова хипотеза за Велчовата завера; съществено е допълнен политическият портрет на Н. Бозвели, паралелно с портретите на други действащи политически лица от 40-те години на века.

Заклучението обобщава направеното в първа и втора глава. Добре е допуснатите повторения на с. 277 от с. 273 да се избегнат в бъдеще. В края на заключението от очертаните направления, в които може да се продължи работата по темата, приемам, че бързо, ефективно и най-резултатно би било разработването на проблема за

масовизирането на модерната политическа терминология/представи сред тогавашните български местни елити и общества.

Приложеният списък с използваните източници и литература, общо 29 страници, доказва още веднъж богатата документална и историографска база, на която е написана докторската теза.

Въз основа на направените изводи в рецензията, на доказаните качества на дисертантката – критичност, аналитичност, възможности за осмисляне и изграждане на обменен научен текст, предлагам на Уважаемото научно жури да присъди на ас. Ваня Рачева научната и образователна степен *доктор*.

17 февруари 2017 г.

.....

София

проф. д-р Надя Манолова-Николова